

GEÇİŞ ÜLKELERİNDE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE KARAPARA KAVRAM İNCELEMESİ

Abdulkadir BİLEN¹, Havva BÖREKÇİ ŞAHAN²

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 05.12.2022 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article

Atf / Cite: Bilen, A., Börekci Şahan, H. (2022). Geçiş ülkelerinde kayıt dışı ekonomi ve karapara kavram incelemesi, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, Geçiş Ekonomilerinin 30. Yılı Özel Sayısı/30th Year of Transition Economies Special Issue, 60-81

Özet

Kayıt dışı ekonomi, günümüz ekonomilerinin en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmakta ve dünya ülkelerinin tamamında farklı nitelik ve boyutlarda kendini göstermektedir. Bu bağlamda; kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenlerinin tespit edilmesi, ülkelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadelesinde doğru politikalar üretebilmeleri açısından önem teşkil etmektedir. 1970'li yıllardan itibaren çeşitli akademik çalışmalara konu olan kayıt dışı ekonomi kavramı günden güne önemini arttırmıştır. Kayıt dışı ekonominin sorunsal alanlarının başında gelmekte olan karapara ile mücadele hususunda kayıt dışı ekonomi ile mücadelede gereklilik arz etmektedir. Kayıtlı ekonominin kanayan yarası olarak literatürdeki yerini alan kayıt dışı ekonomi ve karapara ile mücadele üzerinde ülkelerin politikalar geliştirebilmesi için bu iki olgunun boyutunun tahmin edilmesi gerekmektedir. Nitekim ülke bazında kayıt dışı ekonominin ve karaparanın boyutunun doğru olarak ölçülebilmesi için, o ülkeye ait ekonomik, sosyal ve siyasal yapının belirlenmesi ve buna uygun yöntemlerin saptanması gerekmektedir. Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi ve karapara kavramlarının incelemesinin yanında kayıt dışı ekonomi ve karaparanın ekonomi içerisindeki boyutları üzerine literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Karapara, Geçiş Ekonomileri, Kayıt Dışı Ekonomi ve Karapara Boyutu.

THE EXAMINATION OF THE CONCEPTS “SHADOW ECONOMY” AND “BLACK MONEY” IN TRANSITION COUNTRIES

Abstract

Shadow economy emerges as one of the most important problems of today's economies and manifests itself in different qualities and dimensions in all countries in the world. In this respect; determining the reasons for the emergence of the shadow economy is important in terms of producing the right policies in the fight against the shadow economy. The concept of shadow economy, which has been the subject of various academic studies since the 1970s, has increased its importance day by day. The fight against black money, one of the problematic areas of the shadow economy, is also necessary in the fight against the shadow economy. The size of these two phenomena should be estimated in order for countries to develop policies on fight against the shadow economy and black money, which has taken its place in the literature as the bleeding wound of the formal economy. As a matter of the fact that, in order to accurately measure the size of the shadow economy and black money on a country basis, it is necessary to determine the economic, social and political structure of that country and to determine appropriate methods. In this study, besides the examination of the concepts of shadow economy and black money in the transition economies that emerged as a result of the collapse of the Soviet Union, a literature review has been made on the magnitude of shadow economy and black money in the economy.

Keywords: Shadow Economy, Black Money, Transition Economies, Size of the Shadow Economy and Black Money

¹ Sorumlu Yazar (Corresponding Author). Hazine ve Maliye Bakanlığı, kadirbilen5506@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4265-1894.

² Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, havvaborekci@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4120-6278.

1. Giriş

Dünya ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin varlığı bilinen bir realite olmasına rağmen kayıt dışı ekonominin boyutuna yönelik ilk çalışmalar, Amerika'da 1950'li yıllarda diğer ülkelerde ise 1970'li yıllardan itibaren yapılmıştır. Kavramsal olarak kayıt dışı ekonomiye ilişkin ortak bir tanımlamanın yapılamaması, etkilerine ve sebeplerine ilişkin değişkenlerin bilinmemesi ve bu koşullar altında ölçüm çalışmalarının gerçekleştirilememesi nedeniyle uluslararası alanda bu çalışmalara geç başlanılmıştır. Bu bilinmeyen gizli olguya ilişkin geliştirilen tanımlar, kayıt dışı ekonomi üzerinde çalışan uzmanların ve araştırmacıların konunun hangi alanına ışık tuttuğu ile yakından ilişkilidir. Kayıt dışı ekonomi kavramı ile eş anlamlı olabilecek birden fazla ifade kullanılmakta olup her bir ifade gözlenemeyen ekonomik aktivitelerin belirli alanlardaki yönüne atıfta bulunmaktadır. Kavramsal olarak kayıt dışı ekonomiye ilişkin birden fazla tanım geliştirilmiştir, bu durumun temel sebebi ise kayıt dışı ekonominin var olduğu ülkelerde iktisadi, mali, idari, toplumsal ve sosyal yapıdaki farklılıklara göre kayıtdışılığın değişkenlik göstermesidir. Kayıt dışı ekonomiye sebep olan değişkenler, tıpkı bu olguya ilişkin geliştirilen tanımlarda olduğu gibi ülkelerin yapısal durumlarına göre değişkenlik arz etmektedir. Kayıt dışı ekonomiye ilişkin sebepler ülkeler düzeyinde incelendiğinde iktisadi, mali, idari, parasal ve sosyal göstergelerle açıklanabilmektedir. Uluslararası literatür araştırmalarında görülmektedir ki kayıtlı ekonomi üzerinde kayıt dışı ekonominin olumsuz iz bıraktığını destekleyen bilim insanları bulunmakta olup yine kayıt dışı ekonominin doğrudan olmasa bile dolaylı yolla kayıtlı ekonomi üzerinde olumlu iz bıraktığını destekleyen bilim insanları da bulunmaktadır. Kayıtlı ekonomi üzerinde bir yük olan kayıt dışı ekonominin ölçülmesi ve kayıt dışını engelleyici yeni tedbirlerin alınabilmesi ekonomiye ilişkin yeni perspektiflerin geliştirilebilmesine katkı verecektir.

Kayıt dışı ekonomi hem uluslararası hem de ulusal düzeyde ki ekonomilerin, ekosistemleri üzerinde bozucu etkiye sahip bir değişken olarak varlığını sürdürmektedir. Küresel ölçekte kayıt dışı ekonomi incelendiğinde kayıt dışı ekonominin gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler açısından ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan problemler doğurduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonomi sadece ulusal ekonomilerin mücadele etmesi gereken bir olgudan ziyade küreselleşmenin getirmiş olduğu etki alanının genişliği kapsamında küresel ölçekte de mücadele edilmesi gerekli bir değişken olarak önemini günden güne artırmaktadır. Uluslararası alanda büyük problemlere neden olan kayıt dışı ekonomi geçiş ekonomilerinin de ekosistemi içerisinde halihazırda mücadele edilmesi gereken alanların başında gelmektedir. Geçiş ülke ekonomilerinin buldukları coğrafi konum yapısı gereğince bölgesel ve sınırsal komşuluklar bu ülkelerin ekonomik, politik ve sosyal alanlarında birbirine benzerlik göstermesine katkı sağlamakta olup benzer durum kayıt dışı ekonomi ve karapara kavramları ile bu alanlardaki büyüklüklerde kendini göstermektedir.

Birçok ülkede araştırmacılar kayıt dışı ekonomi konusuna ilgi göstermiş ve çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Uluslararası literatürde kayıt dışılık konusunun araştırılmasına II. Dünya Savaşından sonra başlanılmıştır. Kayıt dışı ekonominin bir parçası olan karapara konusu ise uyuşturucu ile mücadele kapsamında 1980'li yıllarda konuşulmaya başlanmış ve ilk uluslararası kavram tanımlaması 1988 yılında BM tarafından Viyana Sözleşmesi olarak bilinen sözleşme aracılığıyla yapılmıştır. Akabinde de karapara kavramı ve karapara tutarının tahmin edilmesi 1990'lı yıllarda akademinin dikkatini çekebilmiştir. Hali hazırda da bilimsel çalışmaların yürütüldüğü ancak ortak benimsenmiş metodolojilerin geliştirilemediği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin ve karaparanın kavramsal incelemesinin yapılması, karapara ve kayıt dışı ekonominin geçiş ülkelerinde GSMH içerisindeki payının incelenmesi ve karapara ile kayıt dışı ekonomi arasındaki kavramsal metodolojinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmada amaçlanan bir diğer olgu ise geçiş ekonomilerinin kayıt dışı ekonomi boyutlarının 2002:2021 dönemi aralığında nasıl bir performans

gösterdiğinin ortaya konulması ve aynı dönemde AB, OECD üyesi ülkelerle karşılaştırılması yapılarak kayıt dışı ekonomi büyüklüğündeki açığın tespit edilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır.

2. Kayıt Dışı Ekonomi ve Karaparaya İlişkin Kavramsal Arka Plan

2.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Kavramsal yapısı gereği kayıt dışı ekonomi genel anlamda; yer altı ekonomi faaliyetlerinden, bir iş yerine bağlılığı olmadan çalışanlardan, iş ve işlemleri kayıtlı tutulmasına rağmen bunların belirli bir bölümünü devletten gizleyenlerden/saklayanlardan vücut bulmaktadır. Kayıt dışı ekonomi insanların tüm faaliyetlerinde hareketlilik gösterebilmektedir (Savaşan, 2011:8). Devletin yetkili kurumlarından gizlenen faaliyetler olarak da literatürde tanımlanabilmektedir. Kayıt dışı ekonomi, gizlenen tüm ekonomik faaliyetleri kapsadığından belli bir sınırının çizilmesi mümkün gözükmemektedir (Tütüncü, 2013:52).

Uluslararası alanda da kayıt dışı ekonominin ortak bir tanımlaması bulunmamakla birlikte kayıt dışı ekonominin farklı yönlerini ele alan tanımlamalar bulunmaktadır. Bilinen en temel tanımına bakıldığında devletin kayıtlarından gizlenen, kayda alınmayan veya geçirilmediği için denetime tabi olmayan faaliyetlerin tamamı olarak ifade edilmektedir (Teyyare, 2018:52). Literatürde yapılan bu genel tanımlama üzerinden gidildiğinde kayıt dışı ekonominin yasal ve yasal olmayan faaliyetlerden doğduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda yasal kayıt dışılık faaliyetlerinden olup bilinçli olarak bu alanda kalmayı tercih edenlerin yarattığı vergi kayıp ve kaçığı önemli bir unsur olarak kayıt dışı ekonomide varlık göstermektedir.

Kayıt dışı ekonomi kavramını ulusal hesaplar üzerinden dikkate alan ve kavramı bu yönüyle açıklayan Çetintaş ve Vergil (2003:15-30) kayıt dışı ekonomiyi, devletin kayıtlı istatistiklerinde olmayan legal ve illegal, tüm üretime ilişkin faaliyetler olarak tanımlamış, üretim kavramına ilişkin sınırı ise uyuşturucu ticareti ve kumar vb. (illegal bulunsa da) ekonomi için katma değeri olan faaliyetler bütünü, paranın değiş-tokuş fonksiyonunun kullanılmadığı mal veya hizmet değişimini ve üreticilerin ihtiyaçları doğrultusunda tüketmek amacıyla üretmiş oldukları malları ve hizmetleri kapsayacak şekilde yağma, gasp ve hırsızlık benzeri ekonomi içinde katma değeri olmayan etkinlikleri ise kapsamayacak şekilde çizmiştir. Derdiyok (1993:54-63), kayıt dışı ekonomiyi GSMH hesaplamalarının elde edilmesinde kullanılan ve istatistik biliminin kullandığı bilinen yöntemlere göre tahmini yapılamayan ve gelir artırıcı ekonomik aktivitelerin tamamı şeklinde tanımlamaktadır. Benzer bir yaklaşım da Çiloğlu (1998:1-10) tarafından yapılmaktadır; kayıt dışı ekonomi, GSMH hesaplamalarının elde edilmesinde kullanılan ve bilimsel olarak halihazırdaki istatistiksel yöntemlerle öngörülemeyen kazanç getirici ekonomik faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Us, 2004:97). Aynı zamanda, Smith (1994)'e göre kayıt dışı ekonomi legal veya illegal olsun, resmi GSMH hesaplamalarında yer almayan piyasa içerisinde üretimi gerçekleştirilen mallara ve hizmetlere ilişkin üretim faaliyeti şeklinde ifade edilmektedir (Schneider, 2002:2-5).

2.2. Karapara Kavramı

Toplum tarafından karapara, suç faaliyetlerinden doğan para olarak bilinmektedir. Literatürde ise karapara kavramına dair bir çoğu birbirine benzeyen epeyce fazla açıklama ve hatta tanımlamalar mevcut olmakla birlikte karapara genellikle ve kısaca "suç geliri" olarak ifade edilmektedir. Yasadışı faaliyetin gerçekleştirilmesiyle elde edilen gelir veya kazanç olarak da tanımlanan karapara kavramı paranın suçtan elde edildiğini, bir başka ifadeyle paranın kaynağının kirli olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır.

Kocasakal (2008:55), tarafından karapara, suç sayılan fiillerin işlenmesinden elde edilen gelir, para, değer veya mal olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda karapara kavramının parasal bir değeri olan her türlü ekonomik değeri kapsadığı söylenebilir. Dolayısıyla karaparayı özetle ve sadece suçtan elde

edilen “pere” olarak değerlendirmemek gerekir. Karapara en geniş tanımıyla suçtan elde edilen her türlü maddi değeri kapsamaktadır. Bu açıdan suçtan elde edilen ve parasal değeri olan her türlü evrak ile her türlü menkul veya gayrimenkul mal, karapara kapsamındadır (Aydın, 2008). İlâveten suç işleyerek elde edilen maddi değerlerin dönüştürüldüğü tüm maddi değerler de karapara olarak tanımlanmaktadır (Değirmenci, 2007:10). Baker ise karaparayı ticaretten, yolsuzluktan ve suçtan kaynaklanan olmak üzere üç şekilde ifade etmektedir. Bu kapsamda Baker tarafından kamu çalışanları tarafından işlenen rüşvet ve hırsızlık suçlarından kazanılan karapara yolsuzluktan; insan ticareti, menkul kıymet dolandırıcılığı ve terörizmin finansmanından kazanılan karapara suçtan, vergi kaçakçılığında kazanılan karapara ise ticaretten kaynaklanan karapara olarak tanımlanmaktadır (Dunfee ve Baker, 2007:729).

Kanun koyucu hangi suç faaliyetlerinin işlenmesinde elde edilen ekonomik değerlerin karapara sayılacağı konusunda takdir yetkisine sahiptir. Literatürde karaparanın elde edilmesine yol açan bu suçlara “öncül suç” denilmektedir.³

Karapara aklamayla ilgili olarak ilk düzenlenen sözleşme 1988 yılında imzaya açılan ve Türkiye tarafından da 20.12.1988 tarihinde imzalanan, “Birleşmiş Milletler (BM) Uyuşturucu ve Psikotrop Maddelerin Kaçakçılığına İlişkin Sözleşme” dir. Kısaca Viyana Sözleşmesi olarak da bilinen Sözleşmeye⁴ göre sadece uyuşturucu madde kaçakçılığına bağlı suçlardan elde edilen ekonomik değerler karapara olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye tarafından 27.09.2001 tarihinde imzalanan 1990 tarihli Suçtan Kaynaklanan Gelirlerin Aklanması, Araştırılması, El Konulması ve Müsadere Edilmesine İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinde⁵ de karapara her türlü suç faaliyetinden elde edilen gelir olarak tanımlanmıştır.

Karapara aklamayla ilgili bir diğer BM Sözleşmesi ise 2000 yılında imzaya açılan ve Palermo Konvansiyonu olarak bilinen Sınır aşan Organize Suçlara Karşı BM Sözleşmesidir. Türkiye tarafından aynı yıl imzalanan Sözleşme ise karapara ağır suçlar⁶, yolsuzluk, suç örgütüne katılma ve adaletin engellenmesi suçlarını kapsayacak en geniş şekilde düzenlenen suçlardan elde edilen gelirler olarak tanımlanmıştır.

Uluslararası girişim olarak karapara aklamayla mücadele amacıyla oluşturulan Mali Eylem Görev Gücü (Financial Action Task Force/FATF)⁷ tarafından karapara 2012 yılında revize edilen 40 Tavsiye Kararlarından 3’üncüsünde tanımlanmaktadır. Buna göre; üye ülkelerin karaparayı asgari olarak tüm ağır suçlardan elde edilen gelirleri kapsayacak şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. 3 No’lu Tavsiye Kararında öncül suçların; suçların hapis cezalarına bir eşik belirlenmesi ya da suçların listelenmesi veyahut bu yöntemlerin bir kombinasyonu oluşturulması suretiyle tanımlanabileceği belirtilmektedir (FATF, 2012:38). Buna göre eşik yönteminin tercih edilmesi halinde öncül suçların, ceza üst sınırı 1 yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçları veya yasal sistemlerinde asgari ceza miktarı

³Öncül suç uluslararası çalışmalarda İngilizce çevirisi “predicate offence” veya “underlying offence” olarak ifade edilmektedir.

⁴Sözleşme’nin, “Suçlar ve Yaptırımlar” başlıklı üçüncü maddesinde düzenlenmektedir. United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, Offences and Sanctions-Article Article 3. (Anılan Sözleşme’nin onaylanmasının uygun bulunması TBMM tarafından 22.11.1995 tarihinde yapılmıştır.)

⁵Sözleşme’nin “Kullanılan Terimler” başlıklı bir ve “Aklama Suçları” başlıklı altıncı maddelerinde düzenlenmektedir. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime, Article 1 (Use of Terms) and 6 (Laundering Offences) (Sözleşme’nin onaylanmasının uygun bulunması TBMM tarafından 16.06.2004 tarihli Kanun’la yapılmıştır.)

⁶Sözleşmede ağır suçlar, “ceza üst sınırı 4 yıl veya daha fazla hapis cezasını gerektiren suçlar” şeklinde tanımlanmıştır.

⁷Mali Eylem Görev Gücü (FATF), G-7 ülkelerinin (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) 1989 yılında Paris’te yapılan toplantısında karapara aklama ile mücadeleye yönelik uluslararası arenada adımların atılması amacıyla kurulmuş zamanla misyonuna terörün ve nükleer silahların yayılmasının finansmanı ile mücadeleyi de eklemiş hükümetler arası bir girişimdir. FATF, mücadele kapsamında uluslararası standartları belirlerken aynı zamanda üye ülkelerin ilgili mevzuatlarını ve sistemsel uygulamalarını belirli aralıklarla “Karşılıklı Değerlendirme (Mutual Evaluation)” adını verdikleri süreçle gözletmektedir.

usulü bulunması halinde en az 6 aydan fazla cezayı gerektiren suçları kapsayacak şekilde yasal sistemde düzenlenmesi beklenmektedir. Ayrıca anılan Tavsiye Kararında her ülkenin, benimsediği sistem ne olursa olsun, asgari olarak, “belirlenmiş suç kategorilerini” içeren suçları öncül suç olarak hukuk sisteminde düzenlemesi gerektiği ifade edilmektedir. Buna göre “belirlenmiş suç kategorileri” şunlardır (FATF, 2013:178):

- Cinayet, ağır yaralama,
- Çalıntı ve diğer mal kaçakçılığı,
- Çevreye karşı işlenen suçlar,
- Çocuk kaçırma, yasadışı alıkoyma ve rehin alma,
- Çocukların cinsel istismarını da içeren cinsel sömürü,
- Dolandırıcılık,
- Gasp,
- Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti
- İçerden öğrenenlerin ticareti ve piyasa manipülasyonu
- Kaçakçılık,
- Kalpazanlık,
- Korsanlık,
- Organize suç gruplarına katılma ve şantaj,
- Sahtecilik,
- Silah kaçakçılığı,
- Soygun ve hırsızlık,
- Terörün finansmanı dâhil terörizm,
- Ürün taklidi ve korsan üretim,
- Uyuşturucu ve psikotrop madde kaçakçılığı,
- Vergi suçları,
- Yolsuzluk ve rüşvet.

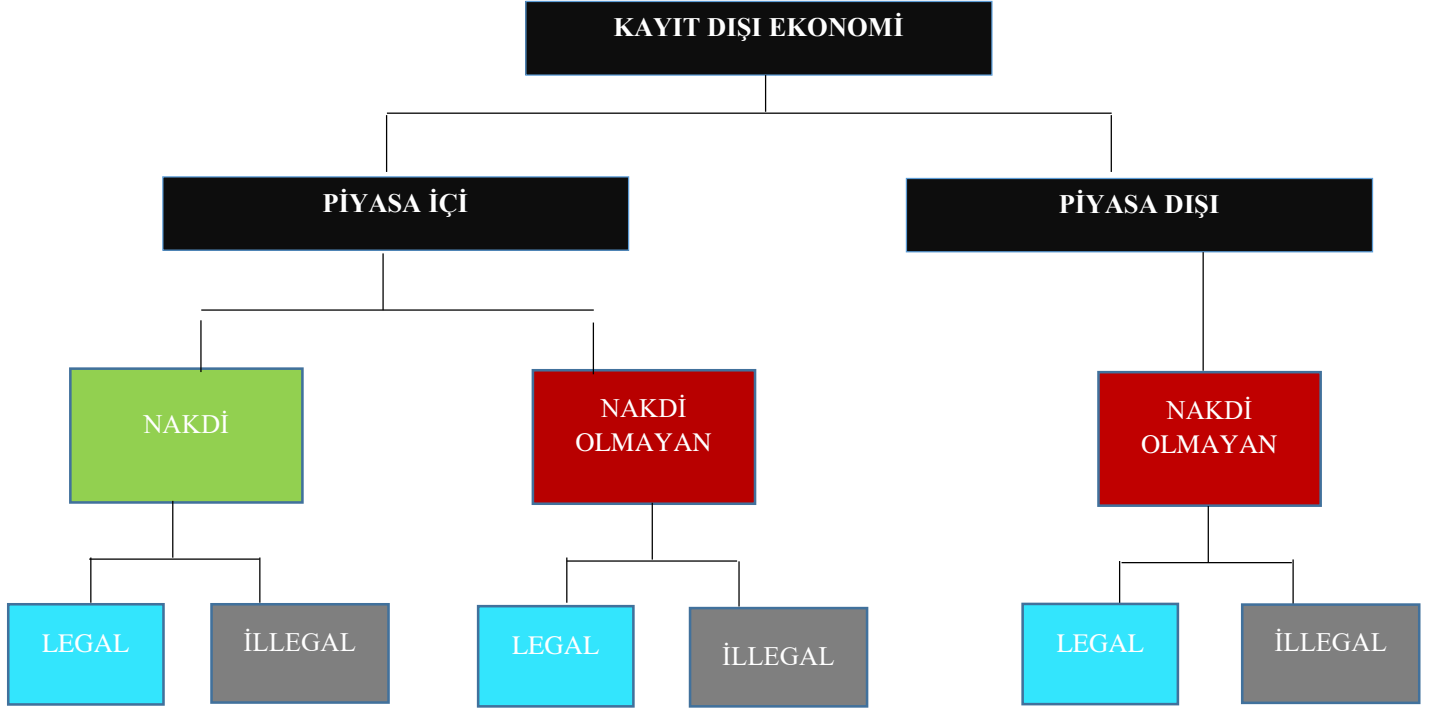
FATF tarafından listelenen bu suç kategorileri kendi içerisinde bir öncelik sıralaması barındırmamaktadır. Bilakis karapara elde edilen suçların asgari bu listedeki suçları kapsayacak şekilde ülkelerin hukuk sisteminde düzenlenmesi amaçlanmaktadır. Ancak uluslararası alanda karapara ve aklanmasıyla mücadelenin, aslında uyuşturucu kaçaklığı ile mücadele amacıyla başlatıldığını da unutmamak gerekir. Zaman içerisinde ülkeler maruz kaldıkları karapara riskini dikkate alarak karapara üreten suçlarla mücadelede gerek cezai gerekse de operasyonel tedbirler alma yolunda çeşitliliğe gitmişlerdir. Bu kapsamda kimi ülkeler bazı öncül suçların yaptırımlarını daha ağır düzenlerken kimi ülkeler bu suçları dahi düzenlememiş olabilirler. Örneğin geçiş ekonomilerinden Özbekistan ve Türkmenistan’da yukarıda listelenen suçlardan “içerden öğrenenlerin ticareti” ve “piyasa manipülasyonu” suçlarından elde edilen gelir karapara olarak düzenlenmemiştir.

2.3. Kayıt Dışı Ekonomi ve Karaparanın Kavramsal İlişkisi

Kayıt dışı ekonomiyi daha iyi anlayabilmek için kayıt dışı ekonomiye sebep olan olguların niteliklerinin ortaya konulması açısından kayıt dışı ekonomi kavramının sınıflandırılması faydalı olacaktır. Ortaya konulan modele göre kayıt dışılığa yol açan ekonomik faaliyetler, makro ekonomiye ilişkin göstergelerde olması gerekenden daha az tespit edilmesine yol açmaktadır (İlgın, 1999:12-13). Söz konusu ekonomik faaliyetler üzerinden ortaya çıkan kazançların yüksek bir oranı Milli Gelir tanımlamaları içerisinde ifade edilmektedir. Nitekim GSYİH verileri içerisinde dahil edilmeyen yasa dışı faaliyetler de bulunmaktadır. Model toplam ekonomik faaliyetleri kapsayacak şekilde düzenlenmiştir.

Şekil 1’de görüleceği üzere kayıt dışı ekonomiye ilişkin model “Piyasa Dışı Kayıt Dışı Ekonomi” ve “Piyasa İçi Kayıt Dışı Ekonomi” olarak iki ana başlıkta incelenmektedir.

Şekil 1: Kayıt Dışı Ekonomi Model Yapısı

Kaynak: Ilgın, Yılmaz (1999), “Kayıt dışı Ekonomi ve Türkiye’de Boyutu”, Devlet Planlama Dergisi, Nisan, 2492.

KDE: PİNL+PİNİL+PİNOL+PİNOİL+PDNOL+PDNOİL

şeklinde düzenlenebilir. Buradan hareketle;

PİNL: Piyasa İçi-Nakdi-Legal

PİNİL: Piyasa İçi-Nakdi-İllegal

PİNOL: Piyasa İçi-Nakdi Olmayan-Legal

PİNOİL: Piyasa İçi-Nakdi Olmayan-İllegal

PDNOL: Piyasa Dışı-Nakdi Olmayan-Legal

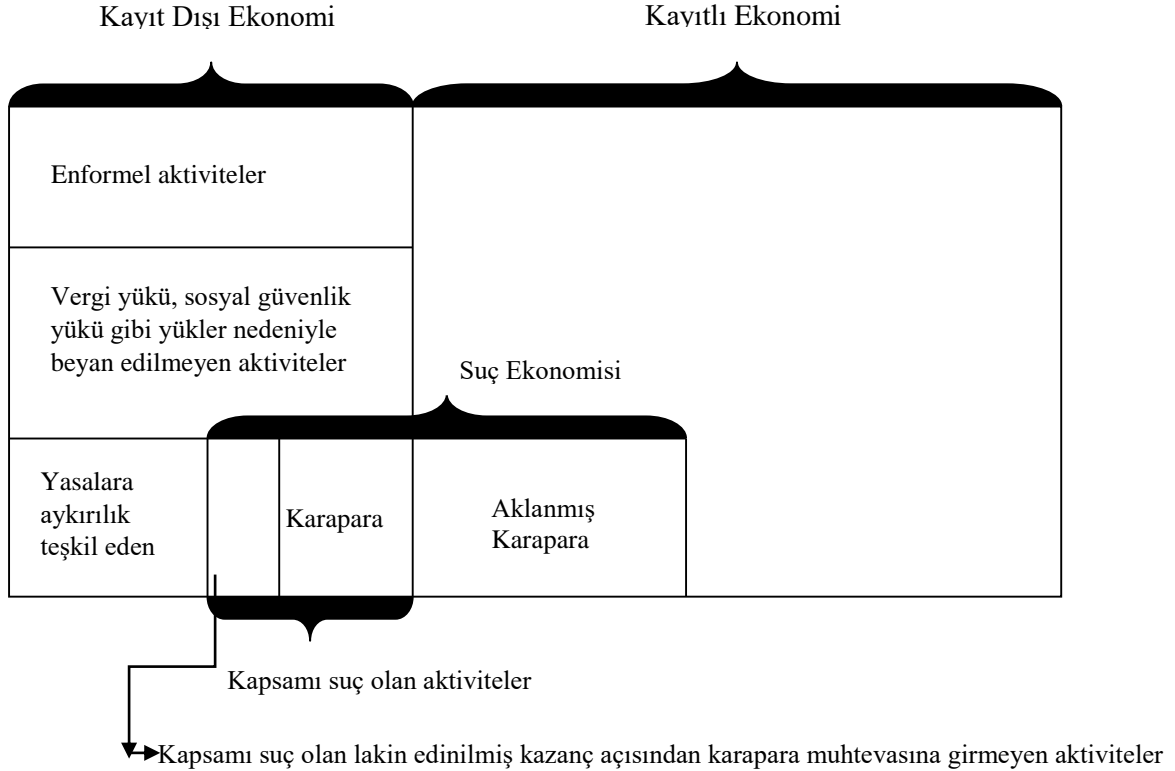
PDNOİL: Piyasa Dışı-Nakdi Olmayan-İllegal

verilen eşitlikler kayıt dışı ekonominin temsilini göstermektedir. Şekil 1’de yer alan modelden anlaşılacağı üzere kayıt dışı ekonominin önemli bir ayağı olan illegal ekonominin varlığı göze çarpmaktadır. Yasadışı faaliyetlerden doğan geliri içeren illegal ekonominin nedensel durumu içerisinde en yüksek payı da karapara ekonomisinin oluşturduğu yapılan literatür taramaları ile incelenmektedir.

Bu yüzden karapara kavramı irdelenirken kayıt dışı para kavramı üzerinde durulması gereken bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kayıt dışı para ile karapara kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılmakta ve çoğu kez de karıştırılmaktadır. Halbuki bu kavramlar birbirinden farklı anlamları barındırmaktadır. Karapara aynı zamanda kayıt dışı paradır. Ancak her kayıt dışı para karapara değildir (Akar, 1997:8). Kayıt dışı ekonomi boyutunun kaynağı mahiyeti itibariyle nitelik olarak herkesçe bilinen ve yapılan yasal faaliyetlerden oluşurken karaparanın kaynağı tamamen suç olarak nitelenen ve gizlenen eylemlerden oluşmaktadır. Öte yandan kayıt dışı olarak bırakılan para da

amaç, vergi ve diğer sosyal güvenlik ödemelerinden kaçınma iken karapara elde edenler bu kirli parayı ekonomik sisteme sokmayı hedeflemektedir. Hatta aklayıcılar tarafından, karapara sisteme entegre edilirken, gerçekleştirdikleri işlemlerden doğan vergi ve diğer maliyetleri karşılamaktan memnun olmaktadır (Ülker, 2001:246-247). Bu kapsamda karaparanın, kayıt dışı ekonominin sadece bir kısmını oluşturduğu söylenmektedir. Ayrıca suç ekonomisi kavramı kapsamında karapara kavramının dikkate alınması gerekmektedir. Suç ekonomisi tanımına bakıldığında ise ekonomik suç olarak nitelendirilen eylemlerden elde edilen gelir ile mal ve parasal akımı içeren ekonomi olarak tanımlandığı görülmektedir (DPT, 2001:57).

Şekil 2: Karaparanın Kayıt Dışı Ekonomi Model Yapısı İçerisindeki Yeri

Kaynak: Rey, B.S.F., ve Schneider F. (2000). "Informal and Underground Economy" International Encyclopedia of Social and Behavioral Science, Elsevier Science Publishin Company, Amsterdam, s. 2.

Şekil 1'de yer alan ve kayıt dışı ekonomi ile karapara arasındaki kavramsal ilişkiyi gösteren model yapısı incelendiğinde kayıt dışı ekonominin piyasa yapısına göre dağılımı görülmektedir. Piyasa yapısı haricinde kayıt dışı ekonominin şekil 2'de yer aldığı üzere; beyan edilmeyen ekonomik (Enformel) aktivitelerden, kayıt altına alınmayan veya kayda geçirilmeyen (Formel) aktivitelerden, hukuk kurallarına ve yasal mevzuata hilafı bir şekilde yürütülen aktivitelerden, suç kapsamında gerçekleştirilen aktivitelerden oluşmaktadır.

Beyan edilmeyen ekonomik aktiviteler, bir ülkede "milli gelir" olarak tanımlanan kavram ile fiilen beyan edilen gelir arasındaki alanı kapsamaktadır. Söz konusu durum, dar anlamda, yasal ekonomik aktivite olarak devam ettirilen lakin mali idareye bildirilmeyen gelir faaliyetlerinden meydana gelmektedir. Beyan edilmeyen ekonomik aktiviteler vergi yasaları açısından ihlal edilen alanı da oluşturmaktadır. Üretimi yapılan ürün yasaldir, bu ürünün üretim ve dağıtım kanalları yasaldir. Bu alanda oluşturulan kayıt dışı ekonomi mükellefler tarafından mali yük ve sosyal güvenlik yüklerine katlanmamak adına mali idareye bildirilmesi gereken tutarların gerçekte olduğundan daha düşük

tutularak beyan edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde beyan edilmeyen aktiviteler kayıt dışı ekonominin dar anlamdaki durumunu ortaya çıkarmaktadır (Önder, 2001:241-254).

Kayıtdışı ekonomik aktivitelerin bir diğer basamağını oluşturan formel aktiviteler, formel olarak kayda geçmeyen ve formel ekonomik üretim ve değişim süreçlerine dahil olmayan faaliyetlerdir. Bu durumda, piyasa yapısı kullanılmaz ve para değiş tokuş hâkimiyeti yoktur.

Hukuk kurallarına ve yasal mevzuata hilaf bir şekilde yürütülen aktiviteler nedeniyle meydana gelen kayıt dışı ekonomi genel anlamda yapılacak olunan faaliyetin gerekli kıldığı koşullardan bir veya daha fazlasına aykırılık oluşturması nedeniyle bireylerin kayıtdışıyı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.

Suç ekonomisi ise göçmen kaçakçılığı, insan ticareti, silah kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı gibi birçok yasadışı faaliyetler aracılığıyla kazanç elde edilen ve gerek üretim süreci gerekse pazarlama ve nihai kullanıcıya ulaştırılma yöntemi bakımından da suç unsuru barındıran aktiviteler yapısı gereğince gizli ve kayıt dışı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetlerdeki temel amaç, mali yüklerden kaçınmak değil; söz konusu faaliyetin suç unsurunun gizlenmesi ve suç kapsamında elde edilen kazancın müsadere edilmesinin engellenmesidir.

3. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Karapara

3.1. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Karapara Kavramı

Uluslararası literatürde kayıt dışı ekonomiye ilişkin çeşitli kavramsal ifadeler kullanılmaktadır. Her bir tanımın içinde yer alan hususlar kayıt dışı ekonominin çok geniş bir alanda hakimiyet sürdüğünü ve bu alan genişliğinden kaynaklı olarak çeşitli tanımlamaların olduğunu göstermektedir. Kayıt dışı ekonomi için kullanılan tanımlamalar incelendiğinde ise “kayıt dışı ekonomi” (“unrecorded economy”) kavramıyla tanımlanmakta olan ekonomik aktivitelerin; literatürde pek çok kez birbiri yerine kullanılan “vergi dışı ekonomi” veya “vergi dışı piyasa ekonomisi” (“untaxed economy”), “gizli ekonomi” (“hidden economy”), “gölge ekonomi” (“shadow economy”), “görünmez ekonomi” (“invisible economy”) (Danesh, 1991:5-12), “yeraltı ekonomisi” (“underground economy”), “yasadışı ekonomi” (“illegal economy”) “resmi olmayan ekonomi” (“unofficial economy”), informal ekonomi (“informal economy”) (Portes vd, 1989:324), “ikinci ekonomi” (“second economy”), “gri/kara ekonomi” (“grey/black economy”) (Carson, 1984:25-33) gibi pek çok kavram ile ifade edildiği ve ekonomi literatüründe de kullanıldığı görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin uluslararası literatürde yapılan araştırma ve ampirik analiz çalışmaları dikkate alındığında kayıt dışı ekonomi kavramının AB ve OECD ülkeleri başta olmak üzere Afrika, Asya Pasifik, Amerika, Ortadoğu, Akdeniz Ülkeleri ve Geçiş Ülkelerinde benzer tanımlar içerdiği tespit edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin çeşitli tanımlarının kullanılmasının kayıt dışı ekonominin her ülkede ve her bölgede farklı alt dallarıyla yoğun ilişkisel yapıya sahip olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin bir alt dalı olmasına rağmen yeri geldiğinde kayıt dışı ekonomi kavramının yerine de kullanılan karapara kavramı da içermiş olduğu suç çeşitliliği nedeniyle ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilmektedir.

Ulusal yasal sistemlerde karaparanın tanımlanması, hangi suç faaliyetlerinden elde edilen gelirin karapara kapsamına alınacağına göre değişmektedir. Bu konuda ülkeler tarafından hangi suçların öncül suç sayılacağı hususunda ortak bir yaklaşım benimsendiği söylenemez. Örneğin sermayenin yurtdışına kaçırılması ya da sanal kumar bazı ülkelerde yasal faaliyet olarak görülürken bazılarında ise suç faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer örnek olarak terörizm kavramı verilebilir. Terörizm Arap ülkeleri ve İsrail tarafından yasal sistemlerinde farklı tanımlanmaktadır (Fossen, 2003:238). Öte yandan ülkelerin

yasal sisteminde suç olarak düzenlenen ancak karapara kapsamında değerlendirilmeyen suçlardan elde edilen gelirler de kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Literatürde bu gelirlere “gri para” adı verilmektedir (Altuğ, 1999:118).

Sovyetler Birliğinin yıkılışı ile birlikte ortaya çıkan ülkelerde karapara kavramını inceleyecek olursak bu ülkelerin hala benzer hukuki yaklaşım sergilediği göze çarpmaktadır.

Rusya’da karapara kavramı geniş tanımlanmış olup her türlü suç faaliyetinden elde edilen kazançlar karapara kapsamına alınmıştır (FATF, 2019:236). Rusya bu tanımla karaparada en geniş tanımı benimseyen ülkelerden biri olarak değerlendirilebilir.

Moldova’da karapara kavramı her türlü cezai davranıştan elde edilen yasa dışı gelirler olmak üzere geniş tanımlanmıştır (MONEYVAL, 2019:142).

Ermenistan da gelir getiren tüm suçlar (all proceeds-generating crimes) yaklaşımını benimseyerek ceza kanununda düzenlenen tüm suçlardan elde edilen geliri karapara olarak tanımlamaktadır (MONEYVAL, 2015:112). Benzer yaklaşım Azerbaycan (MONEYVAL, 2015:35) ve Beyaz Rusya (EAG, 2019:159) için de söz konusu olup, tüm suçlardan elde edilen gelirlerin karapara olarak nitelendirildiği görülmüştür.

Gürcistan ise ceza kanununda düzenlenen suçlardan elde edilen kazançları karapara olarak tanımlamış ve FATF’ın listelediği tüm suçlar da bu kapsamda değerlendirilmiştir (MONEYVAL, 2020:182).

Kırgızistan’da öncül suçlar ceza kanunlarında listelenerek bunlardan elde edilen gelirler karapara olarak tanımlanmıştır. Listelenen bu öncül suçlar FATF’ın işaret ettiği tüm suçları kapsamaktadır (EAG, 2018:128).

Ukrayna ise sosyal açıdan tehlikeli bir yasa dışı eylemden elde edilen fonlara veya mülke atıfta bulunarak karaparanın sınırını çizmiştir. Mevzuatına göre öncül suçlar herhangi bir hapsedilebilir suç içerir. Ancak FATF’ın belirlediği öncül suç kategorisinde yer alan öncül suçların tümünü kapsamamaktadır. Kaçakçılık ve terörizmin finansmanı suçlarından bazıları bu kapsama dahil edilmemiştir (FATF, 2017:142).

Özbekistan karaparayı ceza kanununda düzenlenen herhangi bir suçtan elde edilen gelir olarak tanımlamaktadır. Ancak FATF’ın belirlediği öncül suç kategorisinde yer alan içerden öğrenenlerin ticareti ve piyasa manipülasyonu suçlarından elde edilen geliri karaparanın kapsamı dışında tutmuştur (EAG, 2022:219). Türkmenistan’ın ceza kanununa bakıldığında da benzer durum görülmektedir. FATF’ın belirlediği öncül suçlar karaparanın kaynağı olarak listelenirken içerden öğrenenlerin ticareti ve piyasa manipülasyonu suçlarının ceza kanununda suç olarak düzenlenmediği anlaşılmaktadır (EAG, 2011:33-34).

Tacikistan ise ceza kanununda yer alan FATF’ın listelediği suçlardan elde edilen gelirleri karapara olarak tanımlamıştır (EAG, 2018:113).

Görüldüğü üzere geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerin çoğunda karapara tanımlanırken eşik yöntemi ya da belirli suçları listeleme yöntemi tercih edilmemiştir. Çoğunlukla bu ülkelerde gelir getiren tüm suçlar yaklaşımı sonucu karaparanın geniş olarak tanımlandığı anlaşılmıştır. Ceza kanunlarında düzenlenen tüm suçlardan elde edilen kazançlar da karapara kapsamında değerlendirilmiştir.

3.2. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonomi Boyutu

Kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesi amacıyla oluşturulan birçok metodoloji mevcuttur. Bu metodolojiler genel bakış açısı ile; vergi denetimi yöntemi, istihdam yöntemi, GSYİH yöntemi, parasalcı

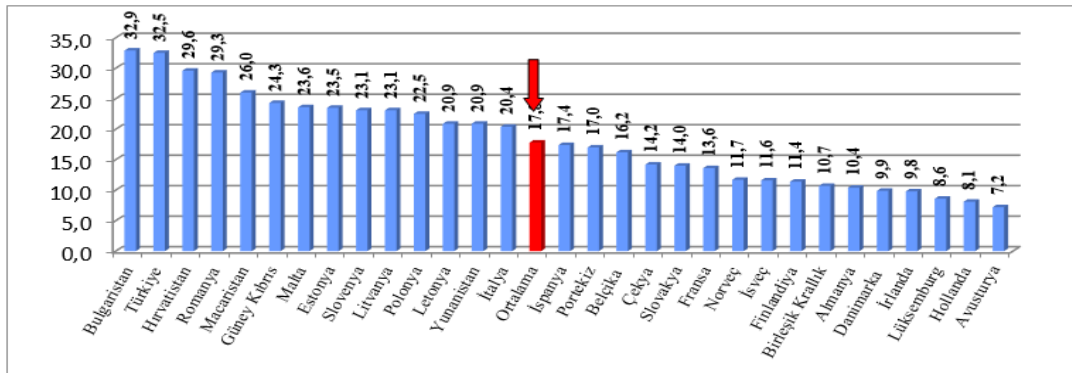
yöntemler çerçevesinde incelenen sabit(basit) ve geliştirilmiş parasal oran yöntemi, ekonometrik yöntem, elektrik tüketimi yöntemi ve MIMIC (Çoklu Sebep-Çoklu Gösterge) model yöntemleridir (Tütüncü, 2013:52). Bu metodoloji yaklaşımları, kayıt dışı ekonomi boyutunun tahmin edilmesinde değişkenlik gösteren varsayımlar ve parametreler üzerinde durmaktadır. Bu metotlardan, vergi denetimi yöntemi ile ekonometrik yöntem, daha çok kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin vergisel boyutu üzerinde durmaktadır (Tütüncü, 2013:54). Diğer taraftan istihdam yöntemi, kayıt dışı istihdamın tespit edilmesi ile kayıt dışı ekonominin boyutunun ölçülebileceği üzerinde dururken; GSYİH yöntemi, kayıt dışı ekonomi boyutunun GSYİH'nin ölçümünde kullanılan (Üretim yöntemi, Gelir Yöntemi ve Harcama Yöntemi) tekniklerindeki farklılıklarından ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır (Savaşan, Yardımcıoğlu ve Demir, 2016:161-169). Ayrıca parasalci yöntemler, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin çoğunun nakit para ile gerçekleştiğini ve bu durumun makro ekonomiye ilişkin göstergelerde iz bıraktığını vurgulamaktadır.

MIMIC (Çoklu Sebep-Çoklu Gösterge) model yöntemi, kayıt dışı ekonominin boyutunun ölçülmesinde kullanılan bir diğer makro düzeydeki yöntemdir. Bu yöntem gizli değişken olan kayıt dışı ekonominin ölçülmesinde birden fazla neden ve göstergeleri dikkate alarak istatistiksel metotlar eşliğinde kayıt dışı ekonomi boyutunun tahmin edilmesini sağlamaktadır (Medina ve Schneider, 2018:8-12). Fiziksel girdi metodu olarak bilenen elektrik tüketimi yönteminde ise kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin normal yöntemlerle tespitinin yapılamadığı hususlarda ekonomik faaliyetlerin üretiminde kullanılan elektrik tüketiminin ölçüm için anlamlı bir fiziksel girdi olabileceği vurgulamaktadır (Schneider ve Buehn, 2016:16-17).

Küresel ölçekte tüm dünya ülkelerinde bu gizli olguların tahminleme çalışmaları belirli metotlar ile yapılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile kurulan ve geçiş ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerde de kayıt dışı ekonominin boyutunun tahminlenmeye çalışıldığı mevcut çalışmalar olduğu literatürde göze çarpmaktadır.

Uluslararası ölçekte kayıt dışı ekonominin boyutunun ölçülmesi ülkeler açısından değerlendirilebilmesi ve bu alanla ilgili yeni hedefler ortaya konulabilmesi için önem arz etmektedir. Konu üzerinde çalışmalar yürüten uluslararası kurumlar, akademisyenler ve uzmanlar bulunmaktadır. Özellikle yapılan çalışmaların ekseriyetle AB üye ve aday ülkeleri ile OECD ülkeleri nezdinde olduğu görülmektedir. AB üye ve aday ülkelerinin kayıt dışı ekonomi boyutu performanslarına bakıldığında 2002 yılında kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payının ortalama %22,95, 2007 yılında %21,59, 2012 yılında %19,31 olduğu tahmin edilmiştir (Medina ve Schneider, 2018:4-50). 2016 yılında %16,8'e kadar gerileyen kayıt dışı ekonomi ilgili yıldan itibaren dalgalı trend izlemiştir. Nitekim 2017 yılında %17,1, 2018 yılında %16,7 ve 2019 yılında %16,2 oranında gerçekleşmiştir (Schneider, 2021:3).

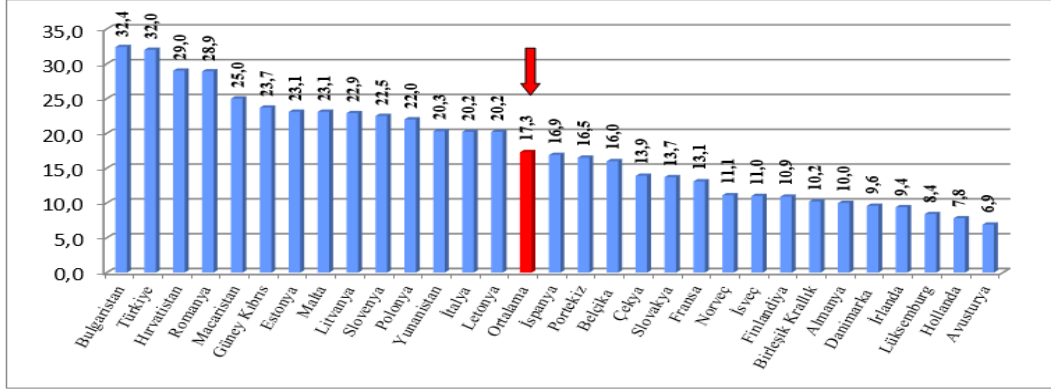
Şekil 3: AB ve Aday Ülkelerde 2020 Yılı Kayıt Dışı Ekonominin GSMH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Schneider, F. (2021). "Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 – 2021

AB üye ve aday ülkeleri kapsamında kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payı incelendiğinde 2020 yılında ortalama %17,8, 2021 yılında ise ortalama %17,3 olduğu tespit edilmiştir (Schneider, 2021:3).

Şekil 4: AB ve Aday Ülkelerde 2021 Yılı Kayıt Dışı Ekonominin GSMH İçerisindeki Payı (%)

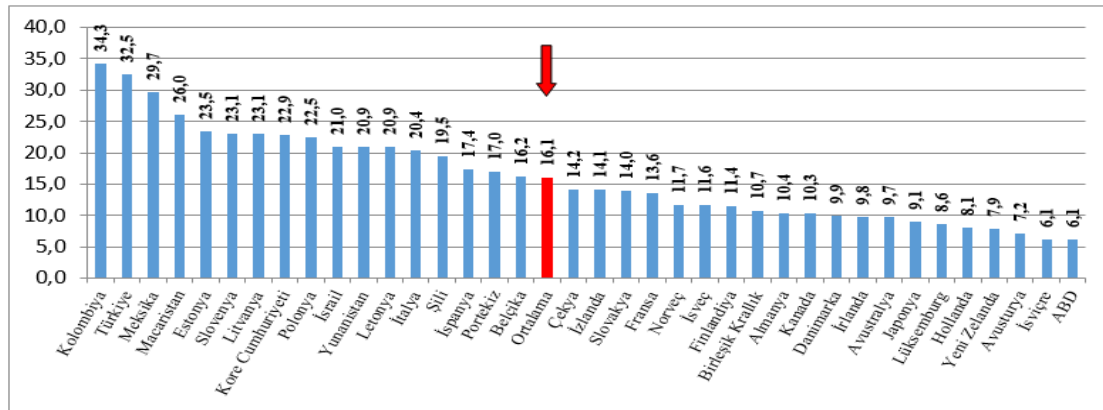

Kaynak: Schneider, F. (2021). "Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 – 2021"

AB üye ve aday ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payının gösterildiği Şekil 3 ve Şekil 4'deki grafikler incelendiğinde özellikle Akdeniz Havzası ülkelerinden Türkiye, Hırvatistan, Malta, Slovenya, Yunanistan, İtalya'da kayıt dışı ekonominin boyutunun AB ortalamasının üzerinde olması ilgili ülkelerde kayıt dışı ekonominin AB genel ortalamasına yakınsamasını zorlaştırmaktadır.

OECD ülkeleri açısından kayıt dışı ekonomi boyutu incelendiğinde 2002 yılında kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payının ortalama %19,01, 2007 yılında %18,09, 2012 yılında %16,26 olduğu tahmin edilmiştir (Medina ve Schneider, 2018:4-50). 2016 yılında %14,8'e kadar gerileyen kayıt dışı ekonomi ilgili yıldan itibaren volatilitesi düşük bir eğilim göstermiştir.

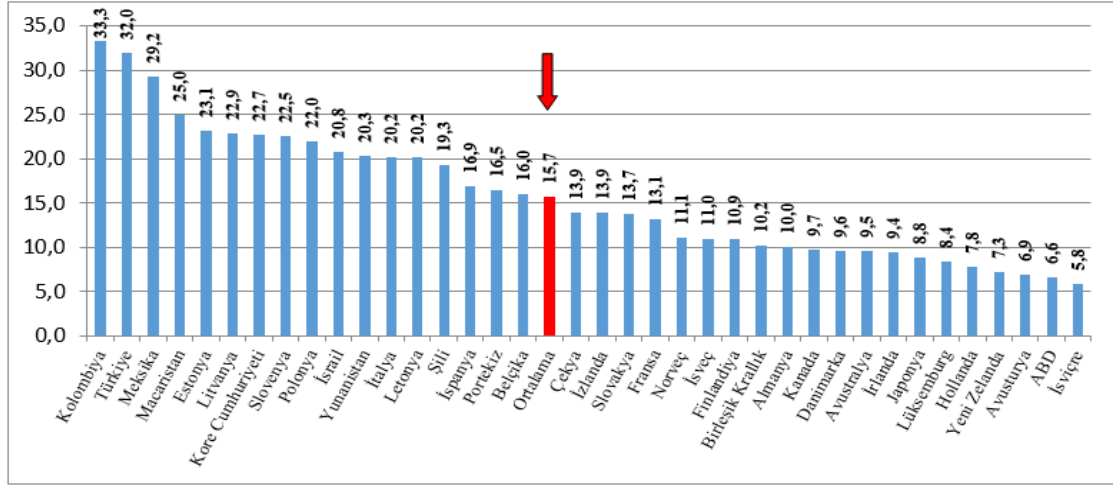
Şekil 5: OECD Ülkeleri 2020 Yılı Kayıt Dışı Ekonominin GSMH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Schneider, F. (2021). "Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 – 2021"; <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/>

OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payı 2020 yılında ortalama %16,1, 2021 yılında ise ortalama %15,7 tahmin edilmiştir. Ampirik analiz çalışmalarının sonuçlarına göre OECD üye ülkelerinin AB üye ve aday ülkelerinden daha iyi bir performans izlediği öngörülmektedir (Schneider, 2021:3).

Şekil 6: OECD Ülkeleri 2021 Yılı Kayıt Dışı Ekonominin GSMH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: Schneider, F. (2021). "Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 – 2021; <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/>

Şekil 5 ve Şekil 6'da yer alan grafikler OECD ülkelerinin 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini vermektedir. Dünya ekonomileri kapsamında incelendiğinde OECD üyesi ülkelerin hem AB üye ve aday ülkeleri hem de diğer bölgesel ve uluslararası örgütlenmiş ekonomiler bakımından kayıt dışı ekonominin azaltılması hususunda daha başarılı oldukları değerlendirilmektedir. Özellikle Kolombiya, Türkiye, Meksika ve Macaristan'ın kayıt dışı ekonomilerinin yüksek olması OECD ortalamasında da dengenin bozulmasına neden olduğu gözlemlenmektedir.

Sovyetler Birliğinin yıkılışı ile birlikte ortaya çıkan geçiş ülkeleri özelinde kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki boyutuna ilişkin yapılan araştırmalar incelendiğinde geçiş ülkelerinde kayıt dışı ekonominin boyutunun azalma eğilimine girdiği göze çarpmaktadır.

Rusya ekonomisi açısından kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payı incelendiğinde kayıt dışı ekonominin 2002 yılında ülke ekonomisinin %44,5'ini oluşturduğu 2007 yılında ise bu oranın %40,6'ya kadar gerilediği görülmüştür (Schneider vd., 2010:45-47). Kayıt dışı ekonominin Rusya ekonomisi içerisindeki payı 2017 yılına kadar dalgalı bir eğilim izlemiştir. Rusya ekonomisi üzerinde 2017 ve 2018 yılları için kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin anket çalışmaları yapılarak gölge ekonominin eğiliminin ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır (Arnis ve Talis, 2020:10-12). Elde edilen sonuçlar incelendiğinde Rusya ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün eğilimi 2017 yılında %45,8 ve 2018 yılında %44,7 olduğu görülmektedir. Anket çalışmasının sonuçlarına göre Rusya ekonomisinde kayıt dışı ekonominin temel belirleyicilerinin ücretler üzerindeki verginin ödenmemesi ve mükelleflerin faaliyetlerini vergi idaresine eksik beyan etmelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir (Arnis ve Talis, 2020:10-12). Kayıt dışı ekonominin boyutunun ölçülmesi kapsamında Rusya ekonomisi için makro veriler kullanılarak yapılan hesaplamalar neticesinde kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payının 2021 yılı için %36,5 olduğu tahmin edilmiştir.

Gürcistan ekonomisinde kayıt dışı ekonominin boyutunun ülke ekonomisi içerisindeki payına ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar mevcuttur. Kayıt dışı ekonominin Gürcistan ekonomisi içerisindeki payının 2002 yılında %67,2 ve 2007 yılında ise %62,1 olduğu tahmin edilmiştir (Schneider vd., 2010:45-47). Gürcistan ekonomisi içerisinde çok yüksek bir paya sahip olan kayıt dışı ekonomi yıllar içerisinde azalış eğilimi göstermiş ve 2014 yılında %54,10, 2015 yılında %53,07 oranında ölçülmüştür (Medina

ve Schneider, 2019:44-49). Kayıt dışı ekonomideki azalış yıllar içerisinde devam etmiş ve 2021 yılında %46,2'ye kadar gerileme kaydetmiştir.

Azerbaycan ülke ekonomisi gelişmekte olan ekonomilerin başında gelmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunun ülke ekonomisi içerisindeki payı yıllar içerisinde dalgalanmalar yaşamaktadır. Ülkede kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payının 2002 yılında %60,0 ve 2007 yılında ise %52,0 olduğu tahmin edilmiştir (Schneider vd., 2010:45-47). Azerbaycan ekonomisinde önemli bir paya sahip olan kayıt dışı ekonomi yıllar içerisinde azalış eğilimi göstermiş ve 2014 yılında %42,15, 2015 yılında %43,66 oranında ölçülmüştür (Medina ve Schneider, 2019:44-49). Ülke ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin varlığı yıllar içerisinde azalmaya devam etmiş ve 2021 yılında %36,8 oranında gerçekleşmiştir.

Ukrayna ülke ekonomisi kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Ülke ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin payı yıllar içerisinde ekonomik konjonktüre göre artış ve azalışlar yaşamaktadır. Kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payının 2002 yılında %50,8 ve 2007 yılında ise %46,8 olduğu tahmin edilmiştir (Schneider vd., 2010:45-47). Ukrayna ekonomisinde kayıt dışı ekonominin boyutu 2009 yılından 2014 yılına kadar azalış göstermiştir ilgili 5 yılda 3,58 puan azalmış ve 2014 yılında %39,95 seviyesinde ölçülmüştür. 2015 yılından itibaren tekrar artış gösteren kayıt dışı ekonomi boyutu 2015 yılında %42,90 seviyesine yükselmiştir (Medina ve Schneider, 2019:44-49). 2021 yılında kayıt dışı ekonominin ülke ekonomisindeki payı ise %44,2 oranında gerçekleşmiştir.

Kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu bir diğer ülke Moldova'da ise kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payı 2002 yılında %44,5 seviyesindeyken 2007 yılına kadar durağan bir trend izlediği tespit edilmiş ve 2007 yılında %44,3 olarak tahmin edilmiştir (Schneider vd., 2010:45-47). Ülke ekonomisi açısından kayıt dışı ekonominin boyutu 2009-2014 dönemleri arasında 7,71 puan azalış göstermiş 2009 yılında %45,06 olan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2014 yılında %37,35 seviyesinde gerçekleşmiştir (Medina ve Schneider, 2019:44-49). Moldova'nın kayıt dışı ekonomisinin 2021 yılındaki büyüklüğü ise %40,06 olarak tahmin edilmiştir.

Ermenistan ülke ekonomisi açısından kayıt dışı ekonominin boyutu incelendiğinde kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payının 2002 yılında %44,5 olduğu ve 2007 yılında bu oranın %41,1'e gerilediği gözlemlenmiştir (Schneider vd., 2010:45-47). 2009-2014 dönemleri arasında 6,26 puanlık bir azalış göstermiş dönem başlangıç yılı olan 2009'da %41,04 olan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2014 yılında %34,78'e kadar gerilemiştir (Medina ve Schneider, 2019:44-49). 2015 yılından itibaren tekrar artış gösteren kayıt dışı ekonomi boyutu 2015 yılında %35,96 seviyesine yükselmiş 2021 yılına gelindiğinde ise %37,7 olarak tahmin edilmiştir.

Kırgızistan ekonomisi kayıt dışı ekonomi açısından incelendiğinde 2002 yılında %41,4 oranında gerçekleşen kayıt dışı ekonominin 2007 yılında %38,8 oranına kadar azalış gösterdiği anlaşılmıştır (Schneider vd., 2010:45-47). 2009-2014 döneminde durağan seviyeden uzaklaşan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü dönem içerisindeki yıllarda dalgalanmalar yaşamıştır. Nitekim 2009 yılında %34,10 oranında büyüklüğe sahip olan kayıt dışı ekonomi 2012 yılında %34,26 ve 2014 yılında %29,75 seviyelerinde tahmin edilmiştir (Medina ve Schneider, 2019:44-49). Kayıt dışı ekonominin Kırgızistan ekonomisi içerisindeki payı 2015 yılından itibaren artış göstermiş ve 2021 yılında Kırgızistan GSMH'nin % 30,8 seviyesinde gerçekleşmiştir.

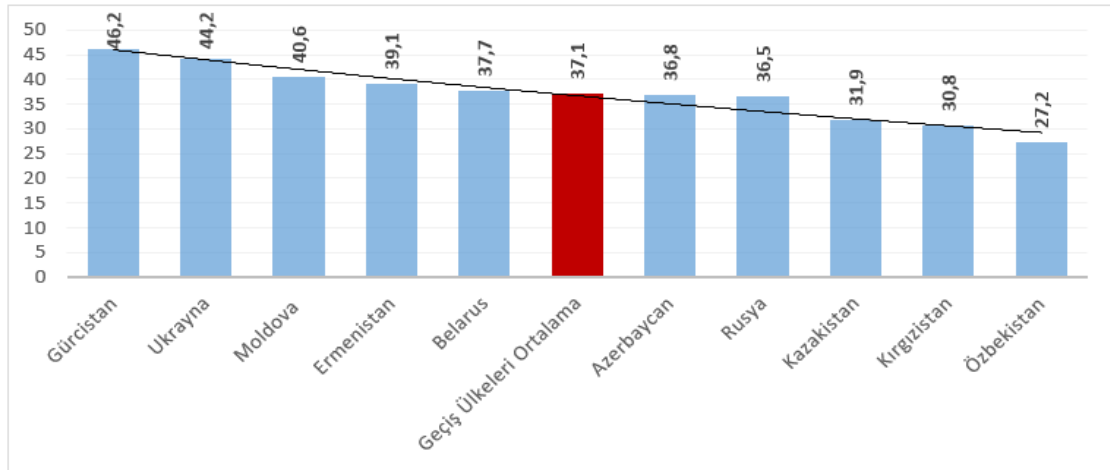
Kazakistan, geçiş ekonomileri ülkeleri arasında GSMH büyüklüğü bakımından 2021 yılı verilerine göre üçüncü sırada bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin Kazakistan ekonomisi açısından büyüklüğü incelendiğinde 2002 yılında %42,0 oranında bir büyüklük söz konusuken 2007 yılında bu oranın %38,4'e kadar gerilediği görülmüştür (Schneider vd., 2010:45-47). 2009-2014 döneminde dalgalanmalar izleyen kayıt dışı ekonomi oranı dönem başlangıç yılı olan 2009'da %37,9 oranına

sahipken dönemin son yılı 2014'te %32,3 oranına kadar azalış gösterdiği tahmin edilmiştir (Medina ve Schneider, 2019:44-49). Kayıt dışı ekonomi Kazakistan ekonomisindeki payını 2015 yılından itibaren artırmış akabinde 2017 yılından itibaren ise azalış eğilimini yakalayarak 2021 yılında % 31,9 seviyesine kadar gerilediği tespit edilmiştir.

Belarus kayıt dışı ekonominin 2002 yılında GSMH içerisindeki payının %47,6, 2007 yılında ise %43,3 oranında olduğu tahmin edilmiştir (Schneider vd., 2010:45-47). 2009-2014 döneminde durağan seviyeden uzaklaşan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü dönem içerisindeki yıllarda dalgalanmalar yaşamıştır. 2009 yılında %40,5 oranında büyüklüğe sahip olan kayıt dışı ekonomi 2012 yılında %33,5'e ve 2014 yılında %33,1 seviyelerinde gerçekleşmiştir (Medina ve Schneider, 2019:44-49). Belarus ekonomisi içerisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü 2015 yılından itibaren artış göstermiş, 2017 yılında %37,5 oranında gerçekleşen kayıt dışı ekonomi büyüklüğü 2021 yılında %37,7 seviyesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Özbekistan'da kayıt dışı ekonominin GSMH içerisindeki payı dönemsel olarak incelendiğinde, bu payın 2002/2003 döneminde %37,2 oranında iken takip eden dönemlerde sırasıyla 2003/2004'de %38,6, 2004/2005'te %39,8, 2005/2006'da %40,6 ve 2006/2007'de %39,5 olduğu görülmüştür (Schneider, 2009:9). Özbekistan ekonomisinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü yıllar içerisinde dalgalanmalar göstermiş ve 2021 yılında %27,2 oranında ekonomi içerisinde bir paya sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Şekil 7: Geçiş Ülkelerinde 2021 Yılı Kayıt Dışı Ekonominin GSMH İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/>

Şekil 7 geçiş ülke ekonomilerinde 2021 yılına ilişkin kayıt dışı ekonomi büyüklüklerini yansıtmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere kayıt dışı ekonominin 10 geçiş ülke ekonomisi içerisindeki boyutunun ortalama %37,1 oranında olduğu tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğünün altında kayıt dışı ekonomi oranına sahip 5 ülkenin (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) GSMH büyüklüğü geçiş ekonomilerinin toplam GSMH'nin %86,97'sini oluşturmaktadır. Söz konusu beş ülkenin geçiş ülke ekonomilerinin lokomotifliğini yaptığı ve toplam ekonominin hem kayıt dışı ekonomi hem de kayıtlı ekonomi açısından yönlendiriciliğini yaptıkları söylenebilir.

3.3. Geçiş Ekonomilerinde Karapara Boyutu

Dünya çapındaki karaparanın boyutunun kesin olarak tespit edilmesi oldukça zordur. Zira karapara uluslararası nitelikte bir olgudur. Bu bağlamda dünyadaki "karapara" tutarına dair herhangi bir bilgiye herhangi uluslararası finansal istatistiki kayıtlarda rastlanılmamaktadır (Baker, 2005:162). Karapara aklama ile mücadeleyi amaç edinmiş FATF tarafından da "karapara" tutarına ilişkin herhangi

bir istatistikî bilgi, kamuoyuyla paylaşılmamıştır. FATF'ın 1997 tarihli Faaliyet Raporuna bakıldığında, karapara ve aklanan karapara tutarını ölçmede doğru ve kesin bilgiye erişebilmenin güçlüğünden bahsedilerek çalışmalara başlandığı belirtilmiştir (FATF, 1997:41-42). 1998 yılında karapara ve aklanan karapara tutarını ölçme ve tahmin etme çalışmalarında verinin yetersizliği, güvenilir ve karşılaştırılabilir olmamasın en önemli sorun olduğunun altı çizilmiştir (FATF, 1998:27). 1999 yılında da önce uyuşturucu ticaretinden elde edilen karapara tutarının hesaplanmasına yönelik çalışmanın başlatıldığı kamuoyuyla paylaşılmıştır (FATF, 1999:26-27). Ancak 2000 yılında bu çalışma veri ve analitik kısıtlamalardan dolayı sona erdirilmiş olup çalışmanın UNODC tarafından devam ettirileceği ifade edilmiştir (FATF, 2000:27).

Zaman içerisinde de FATF tarafından öncül suçlar güncel risk algısıyla uluslararası kuruluşlarca birlikte çalışılmış ve o dönemdeki suç geliri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Örneğin 2012 yılında yasa dışı tütün ticaretinden elde edilen karapara tutarı, 40,5 milyar ABD Doları olarak tahmin edilen küresel sigara ticaretinin onda biri olarak ifade edilmiştir (FATF, 2012:28). Yine bir başka çalışmada afyon üretim ve kaçakçılığında dünya lideri olan Afganistan'ın 70 milyar ABD Doları tutarında gelir elde ettiğinin tahmin edildiği belirtilmiştir (FATF, 2014:20). UNODC tarafından yapılan çalışmada da yaklaşık 67,4 milyar ABD doları olarak tahmin edilen küresel sanat piyasasının 6,3 milyarının sınır ötesi suç kapsamında karapara olarak tahmin edilmiştir (FATF, 2021:32). ILO tarafından yapılan bir başka çalışmada da insan kaçakçılığında elde edilen karaparanın 2012 yılı verileri kullanıldığında 2018 yılı itibarıyla yaklaşık 150 milyar dolar olacağı tahmin edilmiştir (FATF, 2018:13).

Karapara ve aklanan karapara konularında bilinen en yaygın istatistik IMF tarafından 1998 yılında kamuoyuyla paylaşılmıştır. Buna göre IMF tarafından yapılan araştırmada (Camdessus, 1998) aklanan karapara miktarının, dünya gayri safi milli hasılasının (GSMH) yaklaşık %2 ila %5'i oranı arasında olduğu ifade edilmektedir. Bu oran aynı zamanda "konsensüs aralığı" olarak da literatüre geçmiştir. Bu durumda aklanan karapara tutarı 600 milyar dolar ila 1,5 trilyon dolar arası olarak öngörülmüştür.

BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) tarafından uyuşturucu ve örgütlü suçlardan kaynaklanan karaparanın boyutunu hesaplamaya yönelik çalışma yürütülmüştür. Buna göre karapara tutarı 2009 yılı itibarıyla dünya GSMH'sinin %3.6'sı bir başka deyişle 2.1 trilyon dolar olarak hesaplanmıştır (dünya GSMH %2.3 ila %5.5'i arası). Bu hesaplamaların 1998 yılında IMF tarafından literatüre sokulan "konsensüs aralığında" olduğu göze çarpmaktadır (UNODC, 2011:7-9). Bir başka ampirik çalışmada ise 2000 yılından itibaren dolandırıcılıktan elde edilen karaparanın aslında uyuşturucu madde ticaretinden elde edilenden daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Walker, 2007).

Küresel Finansal Bütünlük (GFI /Global Financial Integrity) adında 2006 yılında ABD Washington'da kurulmuş bir başka uluslararası kuruluş da dünya çapındaki karapara boyutunu tespit etmek amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Buna göre GFI'nın 2017 tarihli çalışmasında 11 suçtan (uyuşturucu; silah; insan; organ; kültürel varlık kaçakçılığı, kalpazanlık, yasa dışı vahşi yaşam suçu, yasa dışı balıkçılık, yasa dışı ağaç kesimi, yasa dışı madencilik ve ham petrol hırsızlığı) elde edilen gelirlerin tahmini değerinin yılda 1,6 trilyon ABD Doları ila 2,2 trilyon ABD Doları arasında değiştiği belirtilmektedir (GFI, 2017:13).

Karapara boyutunun tespit edilmesine yönelik uluslararası kuruluşların yanısıra birçok akademisyen tarafından da bu alanda çeşitli ampirik çalışma yürütülmüştür. Söz konusu akademik çalışmaların çoğunlukla AB ve OECD ülkeleri nezdinde yapıldığı görülmüştür. Ekonomistler tarafından da 1980'li yıllarda yeraltı ekonomisinin boyutunu ortaya koymaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar o yıllarda aynı zamanda karapara ve aklanan para tutarını tahmin etmeye yönelik yapılan çalışmalara kaynak teşkil etmiştir (Quirk, 1997:8). Carson tarafından 1984 yılında yapılan çalışma o yıllarda epeyce ses getirmiştir. Carson'ın meşhur çalışmasına göre yer altı

ekonomisinin GSMH'ye oranı; ABD'de %4 ila 33, Almanya'da %2 ila 12, Avustralya'da %3 ila 13, İngiltere'de %1 ila 15, İsveç'te %1 ila 17, İtalya'da %10 ila 33, Japonya'da %4 ila 15, Kanada'da %5 ila 22 arasında tahmin edilmiştir (Carson, 1984:25-33).

Baker tarafından yapılan çalışmada da dünyadaki karapara tutarı yıllık olarak 1 ila 1.6 trilyon Amerikan doları arasında tahmin edilmektedir. Söz konusu tutarların yarısının da gelişmekte olan geçiş ekonomilerinden elde edildiği ifade edilmektedir (Baker, 2007).

Agarwal'ın dünyada bankacılık sektöründe aklanan karapara tutarını ortaya koymaya çalıştığı çalışmasında da 2004 yılı itibariyle karapara tutarının 500 milyar ila 1 trilyon arasında olduğu tahmin edilmektedir (Agarwal, 2004).

Schneider 20 OECD ülkesinde⁸ örgütlü suçlardan⁹ kaynaklanan karapara tutarını hesaplamaya yönelik ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada karapara tutarının 1995 yılında 270 milyar dolar olduğu, 2006 yılında 614 milyar dolara yükseldiği ve bunun yarısının da sadece uyuşturucudan kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Schneider, 2010:483-484).

Görülebileceği üzere dünya çapında ya da ulusal anlamda karapara boyutunu ortaya koymak amacıyla yapılan tüm ampirik çalışmalarda veri kısıtı en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bütün ampirik çalışmalar, uzman görüşlerine ve gözlemlerine dayanarak ve bazı varsayımlar altında, bilinmeyen veyahut görülmeyenin tahmin edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiş diyebiliriz. Literatürde geçiş ekonomileri özelinde karapara boyutunu ortaya koyan ampirik çalışmalara da pek rastlanılmamıştır.

Ancak bu ülkeler tarafından, karaparaya kaynak teşkil eden temel suç faaliyetleri kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Buna göre;

Rusya'da (FATF, 2019:5) yolsuzluk, finans sektöründe dolandırıcılık ve uyuşturucu kaçakçılığı; Ukrayna'da (FATF, 2017:5) yolsuzluk, vergi kaçaklığı ve dolandırıcılık; Kırgızistan'da (EAG,2018:5-6) yolsuzluk, vergi kaçakçılığı ve uyuşturucu kaçakçılığı; Azerbaycan'da (MONEYVAL, 2014:21-22) uyuşturucu kaçakçılığı, vergi kaçakçılığı, yolsuzluk ve insan ticareti; Türkmenistan'da (EAG, 2011:18-27) yolsuzluk ve uyuşturucu kaçakçılığı; Özbekistan'da (EAG, 2022:5) yolsuzluk, vergi kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve dolandırıcılık; Tacikistan'da (EAG, 2018:4) yolsuzluk, vergi kaçakçılığı ve uyuşturucu kaçakçılığı; Moldova'da (MONEYVAL, 2019:7) uyuşturucu kaçakçılığı, yolsuzluk, insan ticareti ve vergi kaçakçılığı; Belarus'da (EAG, 2019:4) vergi kaçakçılığı, yolsuzluk, uyuşturucu kaçakçılığı ve bilgi teknolojileri ile ilgili suç faaliyetleri; Gürcistan'da (MONEYVAL, 2020:8) dolandırıcılık, siber suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı, vergi kaçakçılığı ve insan ticareti; Ermenistan'da (MONEYVAL, 2015:5) dolandırıcılık, hırsızlık, vergi kaçakçılığı, yolsuzluk ve uyuşturucu kaçakçılığı ilgili ülkelerin resmi otoriteleri tarafından karaparanın elde edildiği en yaygın suç faaliyeti olarak tespit edilmiştir.

Anlaşılabileceği üzere geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkelerin çoğunda temel olarak yolsuzluk, uyuşturucu kaçakçılığı, dolandırıcılık ve vergi kaçakçılığı faaliyetleri karapara üreten başlıca suç faaliyetleri olarak belirlenmiştir. Bu ülkelerde karapara üreten temel suçların birbirlerinin aynı olmasının, aslında bu ülkelerin bağımsızlık sonrası sistemsel yapılandırma sürecine girse dahi, yıllarca kullanılan aynı sistemin bağımsızlık sonrasında da benzer sorunlar üretebilme durumundan ileri geldiği söylenebilir.

⁸ ABD, Kanada, Norveç, Belçika, Japonya, Hollanda, Almanya, Finlandiya, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, Danimarka, İtalya, Fransa, Yeni Zelanda, Avustralya, İsviçre, İspanya, Avusturya, İngiltere.

⁹ Örgütlü suçlar kapsamı; uyuşturucu ticareti, yasadışı silah ticareti ve beyaz yakalı ekonomik suçlar olmak üzere tanımlanmıştır.

Bağımsızlıktan sonra yeni bir siyasal ve ekonomik yapı kurmaya yönelik orta asya cumhuriyetlerinde, aslında benzer sistem ve sorunlarla karşı karşıya kaldığını söylemek yanlış olmaz. Ekonomik özgürlüğün getirdiği ekonomik yetersizliklerin, siyasal sistemdeki yetersizliklerle birleşmesi sonucu bu ülkelerin yaygın bir yolsuzluk faaliyetine maruz kaldığı değerlendirilebilir. Öte yandan bu ülkelerin coğrafi konumları gereği uyuşturucu trafiğinde transit ülke olma durumu da bir başka kaçınılmaz gerçektir. Ülkelerin coğrafi konumları ekonomik sorunlarla birleşince de, bu bölgenin uyuşturucu tacirleri için de vazgeçilmez bir yol olarak görülebileceği düşünülebilir. Bundan dolayı bu coğrafyada, uyuşturucu kaçakçılığının karapara üreten bir başka suç olarak karşımıza çıktığı değerlendirilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile oluşan ve geçiş ekonomileri veya ülkeleri olarak adlandırılan Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Belarus, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Gürcistan da kayıt dışı ekonominin kavramsal olarak incelendiği ve bu gizli değişkene ilişkin ortak bir tanımın olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle kayıt dışı ekonominin alt kırılım dallarını oluşturan informal ekonomi, yasadışı ekonomi, yeraltı ekonomisi gibi alanların ülkelerin ekonomik konjonktürüne ve ekosistemik yapısının büyüklüğüne göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Örneğin geçiş ekonomilerin bazılarında kayıt dışı ekonominin en büyük kaynağının informal faaliyetler olduğu bazılarında ise yasadışı ekonominin varlığının kayıt dışı ekonomiyi tetiklediği öngörülmektedir.

Geçiş ülkelerinde kayıt dışı ekonominin tanımına ilişkin benzer ve farklı yaklaşımların ardından söz konusu ülkelerde kayıt dışı ekonominin boyutunun GSMH içerisindeki payına ilişkin literatürde çeşitli analiz çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu analiz çalışmalarında çeşitli metotlar kullanılmıştır. Özellikle kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde makro ekonomik değişkenleri analize katarak tahmin çalışmalarına katkı sağlayan MIMIC (Çoklu Göstergeler-Çoklu Neden) Model analiz çalışmalarının çoğunda kullanılmıştır. MIMIC model ile yapılan hesaplamaların haricinde ilgili ülkelerde kayıt dışı ekonominin eğiliminin ortaya çıkarılması amacıyla mükellef ve girişimciler üzerinde anket çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.

Geçiş ekonomilerinde farklı yöntemler kullanılarak tahmin edilmeye çalışılan kayıt dışı ekonominin varlığını ciddi boyutlarda sürdürdüğü göze çarpmaktadır. MIMIC model ile yapılan analiz çalışmalarında bu ülkelerin 2002 yılında kayıt dışı ekonomilerinin GSMH içerisindeki payının %40,8 ile %67,2 arasında olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu ülkeler arasında en yüksek kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün %67,2 ile Gürcistan'da olduğu bunu %60,0 ile Azerbaycan'ın izlediği görülmektedir. 2002 yılında Ukrayna'nın %50,8, Belarus'un %47,6, Rusya, Moldova ve Ermenistan'ın %44,5, Kazakistan'ın %42,0, Kırgızistan'ın %41,4 ve Özbekistan'ın %40,8 büyüklüğünde kayıt dışı ekonomiyeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi boyutunun yıllar itibarıyla azaldığı görülmektedir. Nitekim 2021 yılına gelindiğinde söz konusu ülkelerde kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ortalama %48,3'ten %37,1'e düştüğü analiz edilmiştir. 19 yıllık zaman içerisinde bu ülkelerin tamamında aşağı yönlü iyileşmeye rağmen Gürcistan ve Özbekistan'ın en yüksek ve en düşük orana sahip ülkeler olarak yine sıralamada yerini koruduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan ise geçiş ekonomileri arasında kayıt dışı ekonomi ile mücadelede en iyi performans gösteren ülke olarak dikkatleri çekmektedir. Bu kapsamda en kötü ikinci ülkeyken en iyi beşinci ülke olarak sıralamada yerini almıştır. İlgili dönem aralığında Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya'nın da geçiş ülke ekonomilerinin kayıt dışı ekonomi büyüklükleri sıralamasında en iyi 2, 3, ve 4. olacak şekilde sıralarını muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır. Ukrayna, Moldova ve Ermenistan için ise 19 yıllık dönem içerisinde her ne kadar kayıt dışı ekonomi boyutlarında azalış görülse de ortaya koydukları performansın da azaldığı söylenebilir. Belarus'da ise aksi durumun söz konusu olduğu ifade edilebilir. Belarus'un kayıt dışı ekonomi ile mücadelesindeki performansının

ilgili ülkeyi geçiş ülke ekonomileri sıralamasında en iyi altıncı ülkeden beşinci ülkeye taşıdığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile oluşan geçiş ülkelerinin coğrafi konumlarının birbirine yakınlığı bu ülkelerin birbirleri ile olan ekonomik ilişkilerini de etkilemektedir. Özellikle kayıt dışı ekonomi ve karapara açısından bu benzerliklerin de görüldüğü değerlendirilmektedir. Nitekim birbirine coğrafi olarak sınır olan ülke gruplarını faktör gruplarına ayırdığında I. Grubu (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan), II. Grubu (Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) ve III. Grubu (Rusya, Moldova Ukrayna ve Belarus) oluşturmaktadır. Grup açısından kayıt dışı ekonomi büyüklükleri incelendiğinde I. Gruptaki ülkeler ortalama %40,7, II. Gruptaki ülkeler ortalama %29,7 ve III. Gruptaki ülkeler ortalama %39,75 oranına sahiptir. Özellikle III. Gruptaki Rusya ile Belarus kayıt dışı ekonomi açısından birbirine çok yakınsak bir görünüm izlemektedir. Yine aynı grup içerisinde Ukrayna ve Moldova'da birbirlerine yakınsayarak benzerlik göstermektedir.

Geçiş ülkeleri, karapara açısından ele alındığında bu ülkelerin karapara kavramına hukuki yaklaşımlarının benzer olduğu göze çarpmaktadır. Bu benzerlik Sovyet Birliği'nden kopuşlarını tamamlayan geçiş ülkelerinin belirli alanlarda eski sistemin izlerini taşımaya devam ettiğini göstermektedir.

Öte yandan geçiş ülkelerinin resmi otoritelerince kamuoyuna açıklanan karaparaya kaynak teşkil eden temel suç faaliyetlerine bakıldığında da yaygın görülen ve karapara üretme açısından yüksek risk içeren suç tiplerinde de benzerlik olduğu görülmektedir. Buna göre yolsuzluk ve uyuşturucu kaçakçılığında kaynaklı suç gelirlerinin geçiş ekonomileri için sorun teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum için coğrafi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir zira Afganistan'dan Rusya ve Batı Avrupa pazarına taşınan uyuşturucu trafiğinde Orta Asya'nın önemli yere sahip olduğu herkesçe bilinmektedir.

Bağımsızlığın kazanıldığı 1990'ların başından itibaren geçiş ekonomilerinde yaşanan ciddi ekonomik sorunlar, siyasal sistemdeki sorunlarla birleşince ülkelerde yolsuzluk ve rüşvet yaygın bir olgu haline gelmiştir. Geçiş sürecinin bu suç tipleri için uygun sosyo-politik ortamı da oluşturduğu söylenebilir. Günümüze gelindiğinde de yolsuzluk sorunun hala devam ettiği ve geçmişin izlerinin taşındığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada geçiş ülkelerinin başta kayıt dışı ekonomi ve karapara kavramları incelenmesi ile aralarındaki ilişkiyel yapıya yönelik literatür taranmış ardından ilgili kavramlara ilişkin ekonomi içerisindeki büyüklükleri değerlendirilmiştir. Söz konu ülkeler açısından kayıt dışı ekonomiye yönelik politikalar geliştirebilmek ve önerebilmek için kayıt dışı ekonomi ve diğer ekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin ortaya konulabilmesine yönelik ampirik analiz çalışmalarının yapılmasının gerekliliği değerlendirilmektedir.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's contributions)

Yazarlar bu çalışmaya eşit oranda katkı sunmuşlardır

The authors contributed equally to this work.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The authors declare that they have no competing interests.

Kaynakça

Agarwal, D.J. ve Agarwal, A. (2004). International Money Laundering in the Banking Sector. Finance India, Vol XVIII No 2, June 2004; delivered as the Keynote Address at the AsiaPacific Banker's Congress.

Akar, Y. (1997). Karaparanın Aklanması. Sermaye Piyasası Yayınları, s.8, Ankara.

Aktan, C.C. (2000). Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi. TOSYÖV, Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Serisi, No: 6. Ankara.

Altuğ, O. (1999). Kayıt Dışı Ekonomi. 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, s.118

Arnis, S. ve Talis, P. (2020). Shadow Economy Index for Russia 2017-2018: comparison with the size of the shadow economies in Ukraine, Kyrgyzstan, Kosovo, Moldova, Romania, Latvia, Lithuania, Estonia and Poland. The Centre for Sustainable Business at Stockholm School of Economics, Riga.

Baker, W.R. (2005). Capitalism's Achilles Heel: Dirty Money and How to Renew the Free-Market System. John Wiley and Sons Inc. s.162

Baker, W.R. (2007). The Scale of Global Financial Structure Facilitating Money Laundering. Paper presented at the conference Tackling Money Laundering. University of Utrecht, Utrecht, Netherland, 2-3.

Camdessus, M. (1998). (Managing Director of the IMF). Money Laundering: the Importance of International Counter-Measures. Address at the Plenary Meeting of the FATF on Money Laundering, Paris, February 10 1998 Erişim: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp021098> 29.11.2022

Carson, C.S. (1984). The Underground Economy: An Introduction. Survey of Current Business, Vol.64, No.5, United States Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis. May 1984, s.25-33.

Castells, M. ve Portes, A. (1989). World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy. in the Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries. Baltimore and London. The John Hopkins University Press. s 11-12

Çetintaş, H., Vergil H. (2003). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini. Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(1): 15-30.

Çiloğlu, İ. (1998). Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi Ve Kamu Bütçesine Etkisi. Hazine Dergisi, Sayı: 11, 1-10.

Danesh, A.H. (1991). The Informal Economy: Underground Economy, Moonlighting, Subcontracting, Household Economy, Unorganized Sector, Barter, Ghetto Economy, Second Economy, - A Research Guide. New York: Garland Reference Library of Social Science vol 624.

Değirmenci, O. (2007). Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Suçtan Kaynaklanan Malvarlığı Değerlerini Aklama Suçu. s.10, Turhan Kitabevi, Ankara.

Derdiyok, T. (1993). Türkiye'nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini. Türkiye İktisat Dergisi, 54-63.

DPT-Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.57, Ankara.

Dunfee, T., ve Baker, C. (2007). Review Article on the Impact of Dirty Money On Global Capitalism. Business Ethics, Quarterly, Volume 17, Issue 4, 2007, s.729.

EAG-The Eurasian Group on Combating Money Laundering and Financing of Terrorism. (2011). Turkmenistan, Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism, EAG, s.33-34.

EAG-The Eurasian Group on Combating Money Laundering and Financing of Terrorism. (2018). Kyrgyz Republic, Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures, s.128.

EAG-The Eurasian Group on Combating Money Laundering and Financing of Terrorism. (2018). The Republic of Tajikistan, Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures, s.113.

EAG-The Eurasian Group on Combating Money Laundering and Financing of Terrorism. (2019). The Republic of Belarus, Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures, s.159.

EAG-The Eurasian Group on Combating Money Laundering and Financing of Terrorism. (2022). The Republic of Uzbekistan, Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures, s.219.

FATF-Financial Action Task Force. (1997). Annual Report 1996-1997, June 1997, s.9,41-42 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/1996%201997%20ENG.pdf> 29.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (1998). Annual Report 1997-1998, June 1998, s.27 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/1997%201998%20ENG.pdf> 29.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (1999). Annual Report 1998-1999, June 1999, s.26-27 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/1999%202000%20ENG.pdf> 29.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (2000). Annual Report 1999-2000, 22 June 2000, s.27 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/1999%202000%20ENG.pdf> 22.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (2012). Annual Report 2011-2012, 2012, s.28 Erişim: <https://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/brochuresannualreports/FATF%20annual%20report%202011%202012%20website.pdf> 29.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (2012). The FATF Recommendations, International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, Interpretive Notes to the FATF Recommendations February 2012 (Updated as of March 2022), s.38.

FATF-Financial Action Task Force. (2013). Methodology for Assessing Technical Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems, Glossary, February 2013 (Updated as of October 2021) s.178.

FATF-Financial Action Task Force. (2014). Annual Report 2013-2014, 2014, s.20 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/brochuresannualreports/FATF%20Annual%20report%202013-2014.pdf> 29.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (2017). Fifth Round Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures, s.142.

FATF-Financial Action Task Force. (2018). Report on Financial Flows from Human Trafficking, July 2018, s.13 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/Human-Trafficking-2018.pdf> 22.11.2022

FATF-Financial Action Task Force. (2019). Russian Federation, Mutual Evaluation Report on Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures, s.236.

FATF-Financial Action Task Force. (2021). Annual Report 2020-2021, 2021, s.32 Erişim: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/brochuresannualreports/Annual-Report-2020-2021.pdf> 22.11.2022

Fossen, A. (2003). Money Laundering, Global Financial Instability, and Tax Havens in the Pacific Islands. The Contemporary Pacific, Vol. 15, No. 2, Fall 2003, s.238

GFI-Global Financial Integrity.(2017). Transnational Crime and the Developing World. March 2017, s.13.

- Greenfield, H. (1993). *Invisible, Outlawed and Untaxed: America's Underground Economy*. London: Greenwood.
- Gyls, P. (2005). *Economy, Anti-economy, Underground Economy: Conceptual and Terminological Problems*. *Ekonomika*, 72, pp. 27-37.
- Ilgın, Y. (1999). *Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*. Uzmanlık Tezi. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Yayın No: 2492.1-100.
- Kocasakal, Ü. (2008). *Karapara Aklama ile Mücadele ve Türk Ceza Kanununun 282. Maddesinde Düzenlenen Suç Gelirlerinin Aklanması Suçu*. *Karapara Aklama ve Terörizmin Finansmanı*, (Editör Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN), s.55, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Lippart, O. ve Michael W. (1997). *The Underground Economy: Global Evidence of Its Size and Impact*. Vancouver: BC, The Fraser Institute.
- McCrohan, G.M. ve Smith, J.D. (1986). *A Consumer Expenditure Approach to Estimating the Size of the Underground Economy*. *Journal of Marketing*. v50. No:2. s.49
- Medina, L. ve Schneider, F. (2018). *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?*. IMF Working Paper. WP/18/17. 1-76.
- Medina, L. ve Schneider, F. (2019). *Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official One*. CESifo Working Papers ISSN 2364-1428 (electronic version). 1-52.
- MONEYVAL-Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures. (2014). *Azerbaijan, Report on Forth Assessment Visit*. 10 December 2014, s.35
- MONEYVAL-Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures. (2015). *Armenia, Fifth Round Mutual Evaluation Report*. December 2015, s.112
- MONEYVAL-Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures. (2019). *The Republic of Moldova, Fifth Round Mutual Evaluation Report*. July 2019, s.142
- MONEYVAL-Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering and Counter-Terrorist Financing Measures. (2020). *Georgia, Fifth Round Mutual Evaluation Report*. September 2020, s.182
- Önder, İ. (2001). *Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. No:23-24, 241-254.
- Quirk, J.P. (1997). *Money Laundering: Muddying the Macroeconomy*. *Finance and Development*. s.8
- Portes, A., Manuel C. ve Lauren A.B. (Eds). (1989). *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore: John Hopkins University Press. s.327.
- Rey, B.S.F., ve Schneider F. (2000). *Informal and Underground Economy*. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Science*, Elsevier Science Publishin Company, Amsterdam, s. 2.
- Savaşan, F. (2011). *Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi ve Kayıt dışılıkla Mücadelenin Serencamı*. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*. 3-38.
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F. ve Demir, İ. (2016). *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri*. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2016, Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 2/161-200.
- Schneider, F. (2002). *Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around The World*. *Workshop of the Australian National Tax Centre, Australian National University, Canberra, Australia*. 2-5.
- Schneider, F. (2009). *The Size of the Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1999/00 to 2006/07: What do we know?*. C:/Pfussh/ShadEcon_25Transitioncountries - revised version.doc. s.9
- Schneider, F., Buehn, A., ve Montenegro, C. (2010). *Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007*. *Policy Research Working Paper*, 5356, World Bank.

Schneider, F. (2010). Turnover of Organized Crime and Money Laundering: Some Preliminary Empirical Findings. *Public Choice*, Volume 144. s.483-484.

Schneider, F. ve Buehn, A. (2016). Estimating the Size of The Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions. *Discussion Paper Series*, No. 9820.16-17

Schneider, F. (2021). Development of the Shadow Economy of 36 OECD Countries over 2003 - 2021: Due to the Corona Pandemic a Strong Increase in 2020 and a Modest Decline in 2021. *African Journal of Political Science* ISSN 1027-0353 Vol. 15 (2), pp. 005, September, 2021.

Teyyare, E. (2018). OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1. 51-65.

Tütüncü, A. (2013). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Boyutunun Tahmini. *Yüksek Lisans Tezi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi.1-97.

UNODC- United Nations Office on Drugs and Crime. (2011). *Research Report on Estimating Illicit Financial Flows Resulting from Drug Trafficking Another Transnational Organized Crimes*, October 2011, Vienna, s.7-9

Us, V. (2004). Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği. *Tartışma Metni 2004/17*, Türkiye Ekonomi Kurumu.

Ülker, M. (2001). Karapara ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları. *Maliye ve Hukuk Yayınları*. Ankara. s.246-247.

Walker, J. (2007). *Measuring Global Money Laundering*. Paper presented at the conference, Tackling Money Laundering. University of Utrecht, Utrecht, The Netherlands.

World Economics. (2022). *Informal Economy Sizes As A Percentage Of GDP*. <https://www.worldeconomics.com/Informal-Economy/> 25.11.2022.